

A svájci német népnyelv mint műfordítások nyelve*

Svájci német népnyelvnek nevezik a svájci német ajkú lakosság sok változatú nyelvjárását, amely tudvalevően a svájci németek köznyelve. Itt most nem akarunk kitérni a már ismételtten jellemzett svájci nyelvi viszonyokra,¹ hanem értékelni szeretnők, hogy a svájci németek általános köznyelvként használt — ismételjük és hangsúlyozzuk: — *sok változatú* nyelvjárásán gazdag és színes, részben nagy igényű fordítási irodalom, nem egy világirodalmi jelentőségű mű fordítása is keletkezett, ami annál meglepőbb, mert a svájci németek nem szoktak hozzá nyelvjárásos szövegek olvasásához. Nehezen is olvassák el. Mégis gazdag a fordítási irodalmuk.

Elég néhány nevet említenünk, hogy érzékeltessük a svájci német népnyelvre történő fordítások széles skáláját. Olvasható vagy hallható schwyzerdütsch fordításban Homérosz és Ovidius, a biblia, sok-sok gyermekmese, a „Max und Moritz” és a „Struwelpeter”, Molière és Lafontaine, Jules Romains, Bernard Shaw és Osborne, de irodalmi német nyelvű művek is, pl. Hofmannsthal „Jedermann”-ja, Fritz Hochwälder, Carl Zuckmayer színdarabjai, hogy csak a legjellemzőbbeket ragadjam ki Svájcban gyűjtött gazdag anyagomból.

Azt hiszem, mindannyiunkban önkéntelenül felmerül a kérdés: mi indokolhatja ezeket a fordításokat, hiszen a svájci németek az iskolában irodalmi német nyelvet és nyelven tanulnak, ezen a nyelven olvasnak, így az említett művekhez „Schriftdeutsch” német fordításban is könnyen hozzáférhetnek. Mi magyarázza meg, hogy mégis olyan gazdag és változatos a „Schwyzerdütsch”-re fordított irodalom?

A magyarázat több irányú lehet. Műfordításra ösztönözhet az anyanyelv szeretete s az a becsvágy, hogy ezen is megszólaltathatók remekművek. Ilyen értelemben a fordításoknak némi bizonyító szerep jut; mintegy azt példázzák: mire képes a nyelvjárás! Hiszen a svájci németeknek ez az állandó érintkezési nyelvük, ez minden társadalmi réteg köznyelve, el sem képzelhető, hogy svájciak, ha egymás közt vannak, „Hochdeutsch” nyelvi változatban beszélgessenek (ők kizárólag „Schriftdeutsch”-nak nevezik). Az viszont mindennapos jelenség, hogy népnyelvükön (schwyzerdütsch) úgy társalognak egymással, hogy a különböző helyi változatok gátlástalanul érvényesülnek, tehát pl. egy és ugyanazon társalgás folyamán züridütsch, bärndütsch, baseldütsch és még több más változat hallható. Színes szöttek a svájciak társalgási nyelve, ha véletlenül nem egy városból valók a partnerek. Ez így van a rádió és televízió riportjai esetében is.

* A Magyar Nyelvtudományi Társaság germanisztikai—romanisztikai szakosztályának 1968. október 22-i felolvasó ülésén elhangzott előadás.

¹ KRAMMER JENŐ, Irodalmi nyelv és nyelvjárások (A svájci német nyelvművelés kérdései), Nyr. LXXXIII, 387—99.

Ez azonban mind beszéddel kapcsolatos jelenség, s még nem magyarázza meg, miért fordítanak is svájci német népnyelvre. Megmagyarázza azonban a fentebb megkockáztatott feltevés, hogy a fordítások egy része a nyelvjárási anyanyelv szeretetéből keletkezik, az iránta megnyilvánuló fokozott érdeklődésből s némi becsvágyból, hogy íme magas igényű irodalmi alkotások is megszólaltathatók ebben a nyelvjárásban. Sőt nemritkán az a benső érzés is közrejátszik, hogy az — ti. a nyelvjárás — bizonyos szempontból alkalmasabb is az eredeti tolmácsolására. Ebből az érzésből születik meg a teljes berni német *Odyssea* **Albert Meyer** fordításában.^{1a} A fordító hosszú éveket, életének jelentős részét szentelte ennek a munkának s a vele kapcsolatos nagyon lelkiismeretes tanulmányoknak. Ő maga így nyilatkozik arról, hogy mi ösztönözte erre: „Homer bärndütsch! Welches war die Ursache, die Antrieb und Auftrieb gab, Homer in meine Mundart zu übertragen? ... Es war weder Sensationslust noch verwegener, ketzerischer Tatendrang. Ich fühlte mich geführt und wuchs und erstarkte an der Größe und Schwere der Aufgabe ... Der Hexameter war für mich kein Fremdgewächs. *Lange schon hatte ich bemerkt, daß der Berner sich seiner bedient, besonders in der Erregung.*”²

Adjunk ízelítőt az első énekből (Pallas Athene macht em Telemach Muet):

A berni német variáns:

Göttlechi Tochter, o sing mer das Lied doch vom gwaglete Ma itzl!
 Isch es gwüss ihn ja, wo Troya, di herrlechi Veschti het proche.
 Het er drafabe dert mängerlei Lüten Örtter gelehrt bekenne,
 Allerlei Bittersch u Leids ufem Meer uss erläbt und erlitte.³

J. Heinrich Voß irodalmi német fordításában:

Sage mir, Muse, die Taten des vielgewanderten Mannes,
 Welcher so weit geirrt, nach der heiligen Troya Zerstörung.⁴

Hasonló intellektuális becsvágy vagy nyelvi öntudat, szinte filológusi kedvtelés ösztönözhette Ovidius fordítóját is, a davosi **Valentin Bühler**, aki így indokolja munkáját: „Än Probiär odar ama Varsuächji etliche Vers (Rîmi chamma nid säga, d'Römar heid nit g'rimat) us am b'ruamta Dichtar Ovid, zuägnämnsat in ünschi ruchhaffi Taväsar Sprache.”

Fordításából íme egy rövid próba; összehasonlításul előljáróban a latin s irodalmi német szöveg:

V e r

Iam violas puerique legunt hilaresque puellae
 Rustica quas nullo terra serente vehit.

D e r L e n z

Veilchen lesen zumal die Knaben und lustigen Mädchen
 Die, sonder Sämann, uns ländliche Flur wohl verleiht.

D ä r L a n g s i

Schon läsand Lilja und Cheßlär* die Buäba und lustige Maitja,
 Wa ohni Sêjär d's Land ferggat nisch van im sêlb.

^{1a} ALBERT MEYER, *Homer Bärndütsch. Odyssee*. Francke-Verlag, Bern, Gesänge I—XXIV. Zweite Auflage, 1963.

² Uo. 7. o.

³ Uo. 9. o.

⁴ JOHANN HEINRICH VOß, *Homers Odyssee*. Abdruck der ersten Ausgabe, Leipzig. Druck und Verlag von Philipp Reclam jun. 4. o.

Ehhez a fordító lábjegyzete: „Uf Tavas sind, b'sundärbar im Obarschnitt (oberm Theil der Landschaft) d' „Viöläli“ odar d'Feiali“ grüsam rári und sälzni, drumm git's das besser Bild, wenn wär sägan d'Lilja und CheBlar, d's ersta gentiana veri, di andara gentiana acaulis, die gar varwundärli hübsch bluand.“ — A helyi flórára is ügyel tehát a fordító! Figyelemre méltó, mennyire archaikus a „Bündnerdeutsch“, a Graubünden német nyelvjárásaihoz tartozó Davos-Dütsch (Taväsar Sprache). Még ófelnémet alakzatok is találhatók benne.

Ezek a fordítások intellektuális kedvtelésből eredtek,⁵ vagy abból az érzésből, hogy a nyelvjárás adekvátabb kifejezője az eredetinek, mint az irodalmi német. Ezekben a nyelvjárás azonban nem jellemző funkcióját tölti be, nem beszélt nyelv, hanem bizonyos tekintetben *gehobenes Schwyzerdütsch*. A svájci népnyelvnek jellemző sajátossága ugyanis, hogy inkább a fülnek szól, kifejezetten beszélt nyelv; amint jeleztük: olvasása szokatlan maguknak a svájciaknak is, nem „Lesesprache“. A „Lesesprache“ a „Schriftdeutsch“.

A nyelvjárás adekvátabb kifejezője bizonyos esetekben az eredetinek, ez az érzés inspirálta Fritz Enderlint C. F. Ramuz népies epikus költeményének: „La Grande Guerre de Sondrebond“ „Oberthurgauisch“-ra való fordítására (De Sonderbunds-Chrieg).⁶ F. Enderlin fordításának az adja meg különös zamatát, hogy Ramuz Genfi-tóparti kétkezi munkásai, vincellerei hasonló mozgású, temperamentumú emberek, mint Enderlin szűkebb körű honfitársai, a Bodeni-tó körzetében élő thurgauiak. Így C. F. Ramuz népi eposzi költői stílusa megkapó hűséggel szólal meg Enderlin fordításában. (A társadalmi helyzet, a földrajzi adottságok, a táji hasonlóságok itt mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a ramuzi nyelvnek kifejezőbb tolmácsolója legyen az „Oberthurgauisch“, mint lehetne a „Schriftdeutsch“. (Egyébként a szóbanforgó kis remekműnek magyar fordítása is van, Örvös Lajosé.⁷)

Enderlin fordításából az a tanulság szűrhető le, hogy a svájci népnyelvre való fordítást indokolhatja a helyzetek azonossága vagy hasonlósága is. Így született meg pl. Molnár Ferenc Liliom-jának baseldytsch fordítása és ilyen változatban való színpadi előadása. Baseldytsch címe: Dr Kari vo dr Schifflyryti.⁸ Fordítója és a Liliom színpadi megjelenítője, Otto Müller mondta el nekem, hogy a Liliom egykori legkiválóbb német színpadi megtestesítőjének, Hans Albersnak bázeli vendégjátékkor döbönt rá, mennyivel előbb, hívebb nyelvi realizálása lenne a darabnak, ha a bázeli „vursli“, a „Messe“ mutatványosainak nyelvére fordítanák. Itt jegyezzük meg, hogy a Liliomot Alfred Polgar fordította le, illetőleg adaptálta a német színpadokra.⁹ Ez a változat már magában rejt némi nyelvjárásos színezetet, főleg ausztriacizmusokat, bár a magyar nevű bécsi író csak módjával használta a bécsi dialek-

⁵ VALENTIN BÜHLER, Chrestomathie der Bündnerdialekte I. As Gruäzji mîn Tavaser Heimat. 37—39. o.

⁶ AUBER & Co. Aktiengesellschaft, Frauenfeld. E fordításról l. bővebben: KRAMMER JENŐ: A svájci német népnyelv néhány sajátossága, Nyelvtudományi Közlemények LXVIII/1. 158—161. o.

⁷ RAMUZ, A nagy-nagy sondrebondi háború. Fordította és az utószót írta Örvös Lajos, Magyar Helikon, 1960.

⁸ D(e)r Kari vo d(e)r Schifflyryti. Eine Baseldeutsche Legende in sieben Bildern und einem Vorspiel von OTTO MÜLLER. Nach FRANZ MOLNÁRS Liliom. Mit Musik von Hans Haug. Sokszorosított gépirat. (24. Juni 1943.)

⁹ FRANZ MOLNÁR, Liliom. Vorstadtlegende in 7 Bildern und einem szenischen Prolog. Für die deutsche Bühne bearbeitet von Alfred Polgar. Dritte Auflage, 1922, Wien und Leipzig. Deutsch-Österreichischer Verlag.

tust, szorosabban a Prater mutatóványosainak beszédét. Müller Liliom (ill Kari) számára egy kis betessékelőt is költött, amely a német fordításban és a magyar eredetiben hiányzik:

Kömmet alli, jung und alt,
es kostet zwanzig Rappe,
und wenn e Stärn vom Himmel fallt,
kummt jede Wunsch zum Klappe.

Viszont elhagyta az akácokat, amelyek Molnárnál virágzásukkal a lírai hangulatot erősítik. Bázelen nincsenek akácfák.

A bázeli Liliomhoz zenét is szereztek. A nyelvjárási változat lehetővé teszi, hogy olyan jelenetekben, ahol Liliomnak az égiekkel van dolga, ezek „Schriftdeutsch” változatot beszéljenek, mintegy nyelvileg is jellemezve, hogy az egy a bázeli mindennapi beszédétől különböző réteg, viszont — nagyon jellemzően — a földi hatóságok: rendőrök és detektívek, a valóságnak megfelelően baseldytsch nyelvjárásban beszélnek. Pl., amikor a rendőr figyelmezteti Júliát, milyen személyllyel van dolga: Wisse Si, mit wäm Si's do z'tue hän? Dä Heer isch scho etliche Mol vorgstroft. Es isch si Spezialität, de Dienstmeitli's Gäld abz'näh. Es isch unseri Pflicht, Si z'warne. — Julie: I ha jo gar kei Gäld . . . Liliom: Um was sich d'Polizei nit alles kummeret. — 2. Pol.: Numme keini dumme Bemerkige! (Polgárnál jellemzően így: Maul halten, Frechling!) Az égben viszont a következőképpen folyik a diskurzus: 1. Detektív: Melden Sie uns. — L.: Bi-n-i do uf der Polizei? — 1. Detektív: Jawohl! Abteilung für Selbstmörder. — L.: Was wird de gespilt? — 1. Det.: Hier wird Rechen-schaft gegeben, mein Junge. Setz' Dich. — S amikor Liliomot társai kérdezik, miért követett el öngyilkosságot, durván felel: Das goht si en Dräck a . . . — tehát nem alkalmazkodik az égiek finom beszédmodorához, és még mindig meg van győződve, hogy az ő mestersége a legkülönb, mert, amikor az égiek dicsérik a tetőfedőmestert, hogy egy jótett erejéig visszaengedve a földre, özvegye és árvái fölött a nagyon hézagosságot javította meg, így replikázik:

Polgárnál:

Was ist denn da weiter dabei? Ein Dach reparieren, das kann doch jeder Dachdecker. Ausrufer sein im Stadtwaldchen ist *was viel Schwereres*.

Baseldytsch:

Was isch denn scho los? E Dach flicke ka jeda Dachdecker, aber Usriefer uf der Mäss und *singe wie-n-e Nachtigall*:

Kömmt alli, jung und alt,
es isch e groß Vergniege,
wenn d'Schifflyryti stygt und fallt,
tuet's Härz zem Härze fliege.

Érdemes felfigyelni arra, mennyire szereti a nyelvjárás a konkrét, képszerű kifejezést. Az irodalmi németben ez áll: Ausrufer sein im Stadtwaldchen *ist was viel Schwereres*; a nyelvjárásban így hangzik: Usriefer uf der Mäss und *singe wie-n-e Nachtigall*. — A hívogató vers is képekkel csalogat: Wenn d'Schifflyryti stygt und fallt, tuet's Härz zem Härze fliege.

Hasonló indítékú Emil Bader wädenswili Stadtschreiber, műkedvelő színész és buzgó Volkstheater-szervező Zuckmayer-fordítása A darab eredeti címe: *Katharina Knie. Ein Seiltänzerstück in vier Akten.*¹⁰ A Knie család híres és régi svájci cirkusz-nemzedék, így különösen jól illik hozzá a züridütsch. A fordítás különlegessége, hogy már Carl Zuckmayer is egy nyelvjárástól, a hesseni dialektus elemeitől átszótt nyelven írta meg darabját.

A Zürichben élő Fritz Hochwäldertől is lefordítottak egy darabot „züridütsch”-re. A darab címe: *Der Unschuldige.*¹¹ Két züridütsch fordítása is van, az egyik megtartotta a darab címét, nyelvjárási változatában így hangzik: *En Unschuldige, E Komödie i drei Akte mit emene ernste Hindergrund.*¹² A szereplő személyek neveit is egyszerűen nyelvjárásba teszi át, így lesz Christian Erdmannból Christian Erdme. Ezt a fordítást a már fentebb említett Emil Bader, a Zuckmayer darab fordítója és főszereplője, túlságosan könyvízűnek, iskolásnak találta, s ezért még egyszer lefordította a darabot. Szerencsés ötlettel új címet is adott neki: *Ehrbar vo A bis Z,*¹⁴ mert a főhóst Ehrbar-nak nevezte el, s mivel olyan férfiúról van szó, aki szinte terrorizálja környezetét hangsúlyozott becsületességével, tisztességével, ebben az elnevezésben a családnév szimbolikusan egyszersmind a főszereplő jellemét is tükrözi. A darab sztorija az, hogy egy ilyen kínosan becsületes, köztisztelőben álló, sőt félve tisztelt férfira a gyilkosság gyanúja terelődik, ti. villájának kertjében a rózsák földjének felásása közben csontváz kerül napfényre. Megindul a suttogás, s lassan már a család is elhiszi a gyanúsítást. Szerencsére leendő veje antropológus, és a csontvázban a napóleoni háborúk egy halottjának földi maradványait ismeri fel.

Az „Ehrbar vo A bis Z” határozottan többet mond, mint az eredeti cím: *Der Unschuldige.* Ezzel kapcsolatban említtem meg, hogy Max Frisch darabjában — *Biedermann und die Bradstifter* — a főhős vezetékeve hasonlóképpen egyszersmind szimbolikus jelentésű, hiszen az irodalmi német nyelvben „becsületes, jóra való ember”-t jelöl, persze itt ironikus árnyalattal. Hangsúlyozzuk: az irodalmi németben. A darabot lefordították bärndütsch-re és meghagyták a címét, pedig a svájci német nyelvjárásban nincs meg a Biedermannnak ez a jelentése, tehát a cím szimbolikája elvész. Ennek különösebb jelentősége nincsen, mert hiszen a Biedermann und die Bradstifter ma így, hochdeutsch formájában is, minden művelt svájci számára egyértelmű és ismert. Ez azonban arra figyelmeztet, hogy vigyázni kell a „Hochdeutsch” szó szerinti áttételénél.

Ha az irodalmi, vagy legfeljebb stilizált nyelvjárásos német eredetit a svájci német népnyelvi fordítással egybevetjük, feltűnik, mennyire konkrét, kézzelfogható, erősen képszerű a nyelvjárás, hiányzik belőle minden absztrakció, s több a cselekvést jelölő ige, mint a főnév (a főnevesítés betegsége még nem kísért):

¹⁰ CARL ZUCKMAYER, *Katherina Knie. Ein Seiltänzerstück in vier Akten.* Fischer-Bücherei, Mai 1962.

¹¹ FRITZ HOCHWÄELDER, *Der Unschuldige. Komödie in drei Akten.* Volksverlag Elgg, Zürich, 1958.

¹² W. BÜCHI JUN.: *En Unschuldige. E Komödie i drei Akte mit emene ernste Hindergrund* (nach dem gleichnamigen Stück Fritz Hochwälders) Volksverlag Elgg, Zürich.

¹³ *Ehrbar vo A bis Z oder En Unschuldige. Komödie in drei Akten.* Dialektbearbeitung nach Fritz Hochwälders „Der Unschuldige” von Emil BADER, Volksverlag Elgg, Zürich.

Sage Sie mal, Herr Knie: Möchte Sie Ihr Tochter nit hierlasse? *Vielleicht als Magd, aufm Landgut?*

Mei Tochter — *als Magd?* — Ich weiß nit recht, was Sie da sage wolle?! Wo de Vatter *selbständig ist, un alle Großvätter selbständig warn,* — wie kann denn da die Tochter diene, das gibt's doch nit.

Ich hab' mich vielleicht nit richtig ausgedrückt — be uns versteht ma das anders; ich mein ja nit als *Stallmagd* — sondern so — *damit sie was lernt — die Gutswirtschaft und die Ökonomie,* das muß ma von unneruff anfangen.¹⁴

Säged Si emaal, Här Knie: Weltid Si niid eri Tochter daa laa, *für uf öise Hoof, si chönt bin is diene.*

Diene — my Tochter? Was tänked Si ä?! De Vatter *en äigis Gwëerb, und all Großvätere sälber meischteriert* — wi wett da s äinzig Chind goge diene, das chant doch nie i Fraag.

I ha s welewääg nüd tüütli gnueg gsäit — bin öis verstaat mer das eben anderscht, ich mäine ja nüd öppen as *Magd für in Staal* — näi, eender esoo, das si *echli ales leere chönt i Huus und Hoof, hä äifach zäntume.* Zum *vo der ganze Puurerei öppis z verstaa,* da mües mer halt unen aaffaa.¹⁵

A távolabbi irodalmakból ezért mindenekelőtt olyan műveket választanak ki a svájci népi színjátszás művelői, amelyek ehhez a konkrétághoz, kézzelfoghatósághoz, képszerűséghez közelebb állanak. E fordítások nagy számát magyarázza az a körülmény, hogy a műkedvelői színjátszás népi nyelven nagyon elterjedt Svájcban, külön társaság, folyóirat szervezi, propagálja. A 17. század irodalmából ilyenek elsősorban Molière vígjátékai és Lafontaine verses meséi. Valóban, a schwyzerdütsch fordítások bibliográfiájában ezek szép számmal előfordulnak. Van svájci német, baseldytsch *Fösvény* (Der Gyzknäpper. E Lustspil in 5 Akt vom Molière, ins Baseldytsch ibersetzt vom Fritz Reinhard); züridütsch *Képzelt beteg* (De Grochsi. Le malade imaginaire. Es Lustspiel i drei Akte vom Molière is Schwiizerische übertreit vom A. Bader) — és egy egész füzetre való Lafontaine: a *Schwyzerlüt* (Zytschrift für üsi schwyzerische Mundarte) 1947 húsvétkor kiadott Lafontaine-füzete ezt írja: *Es Büscheli Fable vom Jean de La Fontaine uf Schwyzerdütsch verzellt vom Manfred Schenker z Gämf.* Népi nyelven szól az olvasóhoz a bevezetés is. (Ileitung) Ebből megtudjuk, hogy Manfred Schenker nyelvjárása az ún. Leerauer Mundart us em Suhrtal. Fordítói munkáját pedig így dicséri az előszó: Mir *wein üs dranne freue, Jung und Alt und zäme wider e chli läse und ghöre vom Lafontaine und syne Fable, vom „Lisbeth und em Milchhafe“, vom „Frösch“ und vom „Esel“ vo der „Mus“ und vo der „Schiltchrott“, vom „Fuchs und vom Chräi“ . . . u. s. w.* Az utóbbit mutatjuk itt be suhrtali fordításában:

Le Corbeau et le Renard

Maître Corbeau sur un arbre perché
Tenait en son bec un fromage.
Maître Renard par l'odeur alléché
Lui tint à peu près ce langage:

De Chräi und de Fuchs

Es isch emol e Chräi
Ufeme Bäumlü ghocket.
E große Mocke Chääs
Het er im Schnabel gha.
Do schlycht e Fuchs dohär

¹⁴ I. m. (10), 57. o.

¹⁵ CARL ZUCKMAYER, Katherina Knie. Ein Seiltänzerstück in vier Akten Zürcher Mundartbearbeitung von Emil Bader. Sokszorosított gépirat. 30. o.

„Hé, bonjour, Monsieur du Corbeau,
Que vous êtes joli, que vous me
semblez beau.
Sans mentir, si votre plumage
Se rapporte à votre ramage,
Vous êtes le phénix des hôtes de ce
bois.”

A ces mots, le Corbeau ne se sent pas
de joie
Et, pour montrer sa belle voix,
Il ouvre large bec, laisse tomber sa
proie.

Le Renard s'en saisit et dit:
„Apprenez, mon bon Monsiuer, que
Tout flatteur vit aux dépens
De celui qui l'écoute.
Cette leçon vaut bien un fromage sans
doute.”

Le Corbeau, honteux et confus,
Jura, mais un peu tard, qu'on ne le
prendrait plus.¹⁶

Vom Düftli häreglocket,
Er hätt gar grüslü gärn
Es bitzli devo

„He, grüß Ech, Meischter Chräi”,
Seit er do zue n em höfli,
—Was sind Ihr für ne Herr,
Wie sind die Fäcke glatt!
Ganz gwüß, wenn Eui Stimm
Ertönt bis deet is Höfli,
Sind alli i dem Wald
Vor Euch bald tuuch und matt.”

Wo das de Chräi do ghört,
Do wird er ganz hofärtig;
Er macht de Schnabel uf
Und foot grad z chräie n a
Do gheit de Chääs i s Gras;
De Fuchs verwütscht engleitig,
Druf seit er em ganz fräch:
„Merk der das liebe Ma:
De Schmeichler läbt vo d e m,
Wo n em zuelose will
Gäll he, e Mocke Chääs
Für so n e Woret isch ned z vill”¹⁷

Itt említjük meg mindjárt, hogy a közelmúltban Lafontaine egyik ke-
vésbé ismert fable-jából (L'homme entre deux âges et ses deux maîtresses)¹⁸
pompás háromfelvonásos, modernül ható vígjátékot alakított schwyzerdütsch
nyelven Hans Stalder. Elöljáróban hozza a lafontaine-i mű irodalmi német
fordítását: Der Mann im Zwischenalter und seine zwei Freundinnen.¹⁹ Hans
Stalder vígjátékának címe: E Maa im beste Alter, tárgya egy fiatalabb és
egy idősebb özvegyasszony versengése egy legjobb korban (50–60 év között)
levő gazdag férfiú kegyeiért. Az egyik fiatalítani akarja magát, kitépegeti ősz
hajszálait, a másik idősebb szeretne lenni, s a fekete hajszálakra vadászik, de
de mindkettő kihasználja, megkopasztja, úgy, hogy a kezdetben nagyon nőszülni
vágó hősünk igazat ad régóta nős barátjának, aki állandóan lebeszéli szándé-
káról. Csak a tanulságot iktatjuk ide, úgy, ahogyan Lafontaine és schwyzer-
dütsch fordítója fogalmazták meg, s ahogyan végül a darab szűri le (a kiemelé-
sek tőlem, K. J.):

¹⁶ LA FONTAINE, Fables. Garnier-Flammarion. 52. o.

¹⁷ Schwyzerlüt. Zytchrift für üsi schwyzerische Mundarte 9/1–2, 7. o.

¹⁸ LA FONTAINE, Fables. Garnier-Flammarion, 66. o.

¹⁹ HANS STALDER, E Maa im beste Alter. Lustspiel in drei Akten nach einer Fabe
von Jean de la Fontaine. Sokszorosított gépirat. A vígjáték a szerző tájékoztatása szerint
rövidesen nyomtatásban is megjelenik: Verlag A. G. Buchdruckerei B. Fischer, Münsi-
gen BE.

Lafontaine, franciául:

Je vous rends, leur dit-il,
mille grâces, les Belles,
Qui m'avez si bien tondu,
J'ai plus gagné que perdu,

Car d'Hymen point de nouvelles
Celle que je prendrais
Voudrait qu'à sa façon
Je vécusse et non à la mienne.
Il n'est tête chauve qui tienne.
Je vous suis obligé, Belles, de la leçon.

németül:

Ihr Schönen, sprach er, ich dank'
euch sehr,
Ihr habt mich wirklich gut geschoren,
Doch hab' ich mehr gewonnen als
verloren;

Die Ehe ist mir kein Geheimnis mehr.
Denn jede, die ich nähme, wollte,
Daß ich auf ihre Art, nicht meine,
leben sollte.

Zuletzt ist mir der kahle Kopf geblieben.
Für diese Lehre dank' ich euch, Ihr
Lieben.²⁰

A színdarabban (Willi, a megkopasztott „udvarló” beszélget Kätheli-vel, a szobalányával):

Willi: (steht vor dem Spiegel und streicht sich über den Glatzkopf): — I weis nid, söll i lache oder gränne. Uf all Fäll isch mer der Ehestand keis Gheimnis meh . . . He nut, *so gutschiere mer halt wider eleini wyter*, ds Kätheli un i. (Käthelinek azt az ajánlatot teszi, hogy csak menjen férjhez, ott lakhatik férjével a házban, s együtt étkeznek mindig.)

Kätheli: Herr Meister, das darf i doch nid anäh.

Willi: Du muesch. *Süsch* han i scho gly wider die verruekti Idee für ds *Hürate*. U wie's mer da *geit* das *gesech ja mym Chopf a*.

Kätheli: (aufrichtig) Ja — strub hei sie nech zuegrichtet.

Willi: Du hescht rächt, Kätheli, *grupft hei sie mi*, wie nid hurti e *Güggel grupft isch worde*. Aber für eis bin i der guet: *uf e Brate, chöi sie warte*.²¹

A francia: *qui m'avez si bien tondu* — az irodalmi német: *Ihr habt mich wirklich gut geschoren* — a nyelvjárásban teljes képszerúséggel: wie „e *Güggel* (Gockelhahn) *grupft isch worde*. . . *uf e Brate, chöi sie warte*.

Francia szövegek irodalmi német és schwyzerdütsch fordításainak összehasonlítása érdekesen bizonyítja, hogy a román nyelvekkel való állandó érintkezés, szoros együttélés, a svájci népnyelvet közelebb hozza a franciához. Már az is számít itt, hogy az infinitivusok és participiumok többnyire magánhangzóra csengenek ki és tömörebbek: pl. *söll i lache oder gränne* (lachen oder greinen), *i ha gno* (j'ai pris, ich habe genommen), *i ha gseh* (j'ai vu, ich habe gesehen), *isch verlore* (est perdu, ist verloren), *er isch go, ko* (il est allé, il est venu — er ist gegangen, gekommen). Az így keletkező hiátusokat feltűnően sok liaison hidalja át: *bi-n-i, ha-n-i, wie-n-e Nachtigall, bi-n-öis* (bei uns) stb. Jellegzetes az is, hogy a vonatkozó jelzői mellékmondatot mindig *wo* vezetibe, akár személyre, akár tárgyra utal.

Modernebb, huszadik századbeli francia színdarabok schwyzerdütsch fordításai közül Jules Romains *Le docteur Knock*-ja meglepően sikerült. A bázeli rádió mint hangjátékot sugározta: „Der Doggder Knock oder Der

²⁰ A Lafontaine mese irodalmi német fordítása az első lapon (számozatlan). A francia eredetét illetően l. 18.

²¹ I. m. 51—52. o.

Fiebermässer isch Drumpf. E Stigg nonem franzeesischen Original vom Jules Romains, baseldytsch vom Walter Jost.”²² A francia cím (Knock ou le Triomphe de la Médecine) is elvontabb: Le Triomphe de la Médecine — Der Fiebermässer isch Drumpf. Erdemes összevetnünk egy részletet a Knock francia eredetijéből és annak baseldytsch fordításából (Knock itt a kisváros tanítóját akarja megnyerni az együttműködésre):

Knock, *comme s'il n'avait rien entendu*:

Pour ceux que notre première conférence aurait laissés froids, j'en tiens une autre dont le titre n'a l'air de rien: „Les porteurs de germes.” Il y est démontré, clair comme le jour, à l'aide de cas observés qu'on peut se promener avec une figure ronde, une langue rose, un excellent appétit et recéler dans tous les replis de son corps des trillions de bacilles de la dernière virulence capable d'infecter un département. (Il se lève.) Fort de la théorie et de l'expérience, j'ai le droit de soupçonner le premier venu d'être un porteur de germes. Vous, par exemple, absolument rien ne me prouve que vous n'en êtes pas un.

Bernard: (se lève) Moi, docteur... ?

Knock: Je serais curieux de connaître quelqu'un qui, au sortir de cette deuxième petite causerie, se sentirait d'humeur à batifoler.

Bernard: Vous pensez que moi, docteur, je suis un porteur de germes?

Knock: Pas vous spécialement. J'ai pris un exemple. Mais j'entends la voix de M. Mousquet. A bientôt, cher monsieur Bernard, et merci de votre adhésion, dont je ne doutais pas.²³

Knock, wie wenn er nyt gheert hätt:

Fir die, wo unseren erschte Vortrag kalt lot, hani e zwaite barad mit eme schynbar ganz harmlose Titel: „Die Bazillenträger.” Es isch uff Grund vo Biobachtige sunneglar, daß ain, wo usserlig vor Gsundheit strotzt, e rose-roti Zunge het und ein usgizaichneten Abbedyt doch in sym Keerper Trillione vo Bazille vo der schlimmste Sorte ka ha, wo länge, fir e ganz Regimänt azstegge. D Theorie und d Erfahrung gänn mers Rächt, im erschtebeschten e Bazillendräger z vermuete. Si zum Byschbil, i ha nit der gringscht Biwys, daß Si e kai Bazilledräger sind.

Linder: Ich, Heer Doggder? ³

Knock: Dä dät i gärn gseh, wo no dämm zwaite Vordrag no ebbis z lache hätt!

Linder: Si maine, Heer Doggder, daß ych e Bazilledräger syg?

Knock (immen andere Don): Si? Nit Si speziell. I ha Si nummen as Byschbil gno. Aber i heer d Stimm vom Heer Bitterli. Läbe Si rächt wohl. I danke ene, daß Si mit mer zämme-spanne wänn. I ha nit dra zwyflet.²⁴

A két szöveg szembeállítására mindenekelőtt az alemann tömörségét dokumentálja. Szépen kifejezésre jut az is, mennyire beszélt nyelv a baseldytsch, kitűnően visszaadja a nem kevésbé szellemes, ízes francia konverzációs stílust. A kiemelt részek (a kiemelés mindenütt tőlem — K. J.) egyrészt azt bizonyítják, hogy a nyelvjárásban a fordító megtalálta az adekvát, de mégis anyanyelvének megfelelő megoldást, másrészt még a franciánál is konkrétabb, kép-

²² A baseli stúdió forgatókönyvéből. Uller Dubi osztályvezető szívessége folytán.

²³ JULES ROMAINS, Le Docteur Knock ou le Triomphe de la Médecine. Gallimard, Paris, 84—86. o.

²⁴ Az i. rádióforgatókönyvből (baseli stúdió archívumában).

szerűbb és tömörebb nyelvi kifejezéseket használt. Pl.: Il est démontré, clair comme le jour, à l'aide des cas observés. — Es isch uff Grund vo Biobachtige sunneglar. . . . se promener avec une figure ronde . . . — usserlig vor Gsundheit strotzt capable d'infecter un département — fir e Regiment azstegge (anzustecken). Ez utóbbi esetben az *ein Regiment* nyilvánvalóan kézzelfoghatóbb, jobban szemlélteti az emberek sokaságát, mint a *département*. Maga a „Bazillenträger” (következetlen átírással, később, a kiejtést jobban tükrözően: „Bazillendräger”) konkrétabb, szemléletesebb, mint a „porteur de germes”. — Az absztrakt — konkrét megoldás példája: merci de votre adhésion . . . Ich danke ene, daß Si mit mer *zämmespanne wänn* (zusammenarbeiten wollen). Nem „zusammenwirken”, „zusammenarbeiten”, hanem „spannen”, die Kräfte zusammen anspannen, sich in denselben Wagen einspannen. Hasonló kép, mint a Lafontaine meséből írt vígjáték végén: „so gutschiere mer halt wider eleini wyter, ds Kätheli un i.” Az együttműködés a paraszti nép képzeletében a közös kocsiba fogott lovak erő kifejtése. A híres Jules Romains vígjáték fordítása bizonyítja, hogy a svájci német népnyelv fejlődőképes. Ebben az esetben a modern orvostudomány dolgait is könnyen ki lehetett fejezni vele, nem csoda, hogy a televízióban ilyen természetű interjúk is a nyelvjárásban történnek. De bizonyítja ez azt is, hogy a svájci német nyelvjárást, annak szellemes szójátékait a beszélő maga is élvezi, akár csak a franciák. Nagy náluk a beszélő kedv, a legtöbb nyelvjárási változatban nem *reden*, *sprechen*, hanem *schwätzen* jelenti a társalgást.

Különösen francia irodalmi alkotások svájci német fordításainak tanulmányozása igen alkalmas egyrészt a schwyzerdütsch, másrészt vele párhuzamba állítva az irodalmi német francia szövegen lemért sajátosságainak megállapítására.

Bár a berni német népnyelv művelői meggyőződéssel azt vallják, hogy az *angolt* sokkal könnyebben és kifejezőbben, adekvátábban lehet bärndütsch-re fordítani, mint irodalmi németre, ami hihető is, mert az alemann kétségkívül közelebb áll a közös germán nyelvi formákhoz, jobban megőrizte őket. Ezt a svájci televízió Osborne-darabjának: „Tod auf dem Apfelbaum — Tod uf em Oepfelbaum” bevezetőjében részletesen kifejtette és indokolta, úgyhogy e darab angol eredetijének az irodalmi német és bärndütsch fordítással való egybevetése nyelvtörténeti szempontból nagyon érdekes és értékes tanulmány lenne. Erre itt mi nem vállalkozhatunk.

Inkább a baseldütsch Pygmalion-ból adunk egy kis ízelítőt. A darab fordítására a Liliom baseldütsch fordítóját, Otto Müllert a dialógusokból adódó nyelvi bravúrok csábították. Lizzi beszélget itt az öt szép, művelt kifejezésekre tanító mesterével. (Higgins nevét a fordító egy neves bázeli tudós család nevére, Bernoulli-ra változtatja.)

L. Was soll us mir wärde? Was soll us mir wärde?

B. Zem Teyfel, wie soll ich wisse, was us Ihne wird? Das isch mer doch hundewurscht, was us Ihne wird.

L. Das weiß i, daß es Ihne hundewurscht isch. Ihne wurd an nyt dra lige, wenn i dot wär. I by nyt fir Si, nyt as Luft. Nit emol so vyl wie die *Fingge*.

B. (mit Donnerstimme) *Fungge* sait me!

L. (mit Unterwürfigkeit) *Fungge* mynetwäge, i ha nit gwisst, daß das jetz so wichtig isch.²⁶

²⁵ A forgatókönyv egy példányát a Svájci Televízió bocsátotta rendelkezésemre.

²⁶ A fordító, Otto Müller, e részletet kigépelte.

Ehhez Otto Müller levelében megjegyzi: „Der Durchschnittsbasler nennt die Hauspantoffeln »Fingge«, der gute Basler »Fungge«.” Az angol eredetiben Lizzi — kevésbé kultiváltan nem a papucs szót használja —, hanem a mutató névmást: „I don't mean anything more to you than *them* slippers.” „*Those slippers*” — javítja ki felbőszülten Higgins.²⁷ A magyar fordításban a jelzót mondja nem irodalmi kiejtéssel Lizzi (Liza): „Magának az a két randa papucs is fontosabb, mint én.” „Nem randa, hanem ronda!”²⁸

Ideiktatom Otto Müller levelének bevezető részét is, amelyből kiviláglik, milyen öröm volt számára a Pygmalion baseldytsch fordítása. „Ihrem Wunsch entsprechend habe ich eine Seite aus Pygmalion herausgeschrieben. Die Wahl dieser Seite fiel mir schwer, denn »typisch« ist eigentlich jede. Die gewählte Szene zeigt, daß Higgins — Bernoulli nach dem erreichten Ziel sich nicht mehr um Lizzis Schicksal kümmerte. Der Dialog dieser Seite ist typisch für den Charakter Bernoullis und umfaßt zugleich das herrliche Wortspiel mit den *Finken*.” (*Der Finke*, -n a Brockhaus szerint mundartlich, oberd. Socke: Hausschuh aus Tuchstücken.)

Más irodalmi műfaj-kategóriába tartozó schwyzerdütsch fordítás Hofmannsthal Jedermann-jának schwyzi (Schwyz kantonból, tehát nem svájci) változata. Az ünnepi játék, a tág szabadtéri színpadi játék, nagy tradícióval rendelkező műfaj Svájcban, szinte sajátos nemzeti formának tekinthető (a kantonok küldöttjeinek színes felvonulása már maga ünnepi esemény). Így nem meglepő Oskar Eberle választása, a Schwyzerdütsch „Jedema”. Das Spie vom rich ma wo stärke muess. I d Schyyzer und d schwyzer Art übertreid vom Oskar Eberle.”²⁹ Hasonlításuk össze a Spielansager szavait Hofmannsthal megfogalmazásában és Eberle fordításában:

Spielansager

Jetzt habet allsamt Achtung, Leut'
Und hört, was wir vorstellen heut'.
Ist als ein geistlich Spiel bewandt,
Vorladung Jedermanns ist es zube-
nannt.
Darin wird euch gewiesen werden,
Wie unsere Tag und Werk auf Erden
Vergänglich sind und hinfällig gar.
Der Hergang ist rech schön und klar,
Der Stoff ist kostbar von dem Spiel,

Spilasäger

Gend achtig, Lüt, das Spil fad a,
Es heisst „Der Tod vom Jedema”.
Der „Jedema” sind nid nur mier,
Wo vor üch uf der Büni ständ
Und üch das Glichnis gschaue lönd;
Nei — Jedemanne sind au ier.
Drum söll im Spil üch ufzeigt wärde,
Daß üsi Täg und Wärch uf Aerde
Verflügid wie der Bluescht im Mai.
Chum simmer hie — scho müemmer hei,
Wänn ds Spil erstad im Liechterglanz,
Hend d Auge nid nur ufem Tanz:
Uf Chleiderpracht und Firlifanz;
Nei, merkid, was derhindert stad,

²⁷ Works of BERNARD SHAW (Androdes and the Lion, Overonled, Pygmalion). Brentand's, New York, 1918. Pygmalion Act IV, 179. o.

²⁸ G. B. SHAW, Színművek. Helikon Klasszikusok, Magyar Helikon 1965. Pygmalion, Mészöly Dezső fordítása, 1112. o.

²⁹ Volksverlag Elgg, Kt. Zürich.

Dahinter aber liegt noch viel,
Das müßt ihr zu Gemüt führen
Und aus dem Inhalt die Lehr' aus-
spüren.³⁰

Mier wüssid nid, wänn *ds Herz stillstad*
Sind drum bi Tag und Nacht parad.
Das lert üch ds Spil vom Jedema —
Und mängs derzue. Still! Luegids a!³¹

Ebból az összehasonlításból is kiviláglik, hogy a nyelvjárásos változat konkrétabb (a feltűnőbbben konkrét részleteket kiemeléssel jeleztük).

Az ünnepi játékot 1940. október 7-én mutatták be Schwyz városában, ahol az ilyen szabadtéri játékoknak tradíciójuk van.

A legtermészetesebb, legindokoltabb a schwyzerdütsch fordítás a kisgyermek-irodalom esetén. Sok változatban van meg a „Max und Moritz”. Ezek egyikéhez az indokolás így hangzik: „Das Kind erfaßt die Geschichte zunächst von der gegenständlichen Seite. Der Stoff an sich bereitet ihm Vergnügen; durch die mundartliche Fassung wird er seinem Denken und Fühlen aber noch näher gebracht.”³² Hiszen a svájci német gyermek az iskola előtti korban úgyszólván kizárólag a svájci német népnyelvet beszéli, s nem értheti meg tökéletesen, tehát nem is élvezheti az irodalmi német mese- vagy versmondást. Sőt az egyik zürichi vendéglátóm kislánya, amikor a rádió esti meséjét bärndütsch nyelvjárásban mondták, meghallgatta és megértette, de azután elpanaszolta nyelvész apjának, hogy miért nem úgy beszélt a bácsi, ahogyan „kell”.

Richard Koelner, a nagyon híres bázeli Marionette-színház vezetője leveleiben ezt írja: „Für die Kinder spielen wir grundsätzlich baseldeutsch und pflegen dabei sowohl das gute reine Baseldeutsch als auch die heutige Umgangssprache, je nach Thema und Figuren-Typen.” Gazdag műsorfüzetében³³ a fordított darabok között Osborne „Dr Dood im Epfelbaum” baseldeutsch változata is szerepel. Richard Koelner *nagyon tiszta* baseldeutsch-ról és *mai* nyelvjárásos köznyelvről beszél, s ezzel elárulja, hogy a modern élet hatása, a gyakori kantonközi népeességkeveredés, a sűrű érintkezés valóban kezd kialakítani olyasvalamit, amit általános alemann köznyelvnek lehetne nevezni, tehát a tiszta helyi változat mellett egy oldottabb idiómát. Nagy viták is folynak, vajon meg kell-e őrizni minden áron a helyi variánsok tisztaságát, vagy szabad folyást lehet engedni az élet alakító hatásának. Akik ez utóbbit vallják, az előbbieknél szemére vetik: múzeumivá akarják merevíteni az élő, alakuló nyelvjárást. A svájci német népnyelven író költők közül az egyik legmodernebb: Kurt Marti berni evangélikus lelkész pl. határozottan újszerű verseit nem a hagyományokra nagyon büszke, kissé rátarti bärndütsch nyelven írja, hanem

³⁰ Jedermann. Das Spiel vom Sterben des reichen Mannes. Erneut von Hugo von Hofmannsthal, 1930. S. Fischer Verlag, Berlin, 10. o.

³¹ HUGO V. HOFMANNSTHAL, Jedema. Das Spiel vom riche Ma wo stärke muess. I d' Schwyzer Sprach und d' Schwyzer Art übertreid vom Oskar Eberle. Volksverlag Elgg, Kt. Zürich, Spilasäger. 6. o.

³² Max und Moritz. E Buebegschicht vo sibe Streiche vom Wilhelm Busch. Züri-tütsch vom Rudolf Hägni mit eme Nachwort vom Übersetzer. Im Racher Verlag z Züri. 1938. — 2. Aufl. 1943. Neue Auflage 1949.

³³ Meister des Puppenspiels. Hervorragende deutsche und ausländische Puppentheater der Gegenwart, Heft 4: Richard Koelner und sein Basler Marionetten-Theater. Herausgeber: Deutsches Institut für Puppenspiel, Bochum.

éppen az említett, kialakulóban levő berni köznyelven. (Igaz, hogy ez egyelőre csak németországi kiadónál jelent meg.)³⁴

Távolról sem meríthették ki a tárgyat, sokkal gazdagabb ilyen műfordítási irodalomról lehetne még számot adni. Közben azonban felmerül a kérdés: milyen nyelvészeti haszna lehet e műfordítások tanulmányozásának. Szigorúan nyelvjáráskutatási szempontból az ilyen irodalmi fordítások nem a legmegbízhatóbb források, mert óhatatlanul hat bennük a nyelvi formákra az eredeti kifejezésmód. A svájci német nyelvjárások szótárának (Idiotikon) szerkesztői munkájában pl. elvből nem veszik figyelembe a műfordítások nyelvi anyagát. Ellenben az általam már egyszer megkísérelt stílusösszehasonlítás meglepően sok tanulságot hozhat mind az irodalmi német, mind a nyelvjárás stílusaajátosságait illetően. Ilyen eredményekhez csak a gyűjtött anyag hosszú, elmélyedő tanulmányozása vezethet. Itt és most inkább csak arra szorítkozhattunk, hogy némi képet adjunk a tanulmányozandó anyag meglepő gazdagságáról.

KRAMMER JENŐ

Schwyzerdütsch als hochliterarische Übersetzungssprache

Nach einer kurzen Schilderung der mannigfaltigen, in vielen lokalen Varianten gesprochenen *schweizerdeutschen Volkssprache* wendet sich der Aufsatz jener eigenartigen Erscheinung zu, daß in diese Sprache auch Werke von weltliterarischer Bedeutung übersetzt werden. Zum Beweis werden vom Verfasser vielsagende Beispiele angeführt. So dann sucht er nach Gründen, die die Übersetzungen ins Schweizerdeutsche erklären könnten. Als solche gelten: 1. die besondere Liebe zur dialektalen Muttersprache, sowie der Ehrgeiz in dieser hochliterarische Werke sprachlich zu gestalten; 2. die Ähnlichkeit der Lebenssituation, die zwischen Erlebniskreis des Originalwerkes und dem der Übersetzung besteht; 3. das Vorherrschen des Gesprochenen in den zur Übersetzung ausgewählten Werken (daher eine große Zahl von Theaterstücken, vornehmlich Komödien); 4. Volksstücke, Festspiele, die sich unmittelbar an Volksmassen wenden und in der Schweiz eine lange Tradition haben; 5. Kinderliteratur, da ja im vorschulischen Alter die schweizerdeutschen Kinder vorwiegend nur Mundart sprechen und gerne hören. Nach diesen mehr theoretischen Erwägungen folgt eine ausgiebige vergleichende Analyse an Proben von schweizerdeutschen Übersetzungen, die einerseits mit dem Original, andererseits mit dessen hochdeutscher Übersetzung konfrontiert werden. Bei diesem Vergleich werden interessante Merkmale gefunden, die die Übersetzung in die Volkssprache adäquater erscheinen lassen als die in die literarische Schriftsprache.

JENŐ KRAMMER

³⁴ KURT MARTI, Rosa Loni, vierzg Gedicht ir bärner Umgangssprach, 1967. Hermann Luchterhand Verlag, Neuwied und Berlin.